

„Otthonunk, a gyülekezet”

„...annál, hogy mi szeressük Istent,
nehezebb az, hogy megengedjük, hogy ő szeressen minket.”¹

A jövevény

„Az Istennek ...Szemei mindent néznek élesen, Földi népet is megnézell és szemléli.” (11,2) Van annak már 20 éve, hogy egy őszi délutánon, amikor a költői látomás szerint „kinyílnak az egek”, az Úr tekintete egy sóstófürdői kisvendéglő terasza fölött állapotodott meg néhány pillanatra. Három férfi borozgatott az egyik muskátlis asztalnál. A polgári jog Jean Monnet díjas jeles professzora, egy nyíregyházi ügyvéd és a megyei kincstárnok. A professzor és az ügyvéd egyetem előtti katonai évüket szolgálták együtt, a kincstárnok a professzornak tanítványa, az ügyvédnek ifjúkori barátja volt. Az ügyvéd – aki hivatásának igen szerény, minden hivalkodástól mentes képviselője volt – beszámolt arról, hogy keresztény hitben él, többek között a görögkatolikus egyházközségét is önzetlenül segíti jogi tanácsokkal. – Rendszeresen részt vesz a szentmiséken is? – kérdezte a professzor. – Természetesen, de ha igazán lelki épülésemet szolgáló prédikációt szeretnék hallgatni, a református templomba megyek. A kincstárnokot megragadta az ügyvéd aszkétikusan csontos arcából áradó meleg fényű tekintete, őszinte vallomása mélyen az elméjébe vésődött. – Jól van, ügyvéd barátom! Te vagy most az én Fülöpöm! Ezt a szöveget sikerült bevernünk a kincstárnok konok fejébe! Persze, idő kell még ahhoz, hogy visszataláljon útaimra, de már nem fog végleg elveszni – mondta magában az Úr, majd éles, de jóságos tekintetét már másfelé fordította és sóhajtott egyet: - Sok-sok konok fej van a keresztények között, amelyekben újra és újra csiholni kell a hit tüzét. (ApCsel 8,26)

Másnap a kincstárnok élete ugyanúgy folytatódott, mint a találkozás előtt. Hivatalában várta a tömérdek feladat, személyes intéznivaló munkatársakkal, ügyfelekkel, tanítványokkal, civil szervezetek képviselőivel. A családi élet? Hétféve? Vasárnap? Akkor is feladatokat kell teljesítenie. Gyermekai egy kitűnő keresztény közösségben találtak igaz barátokra. Eközben az apa bevásárol, szívesen főz, tesz-vesz a ház körül; mert úgy állítódott be, hogy számára ezek a feladatok a családban. Ám a sok feladat között, az egyre zajosabb mindennapokban lelkileg kezd magányossá válni, eltávolodni. Ilyen az, amikor az ember életét a világiasság szellem uralja, elfedve sötét foltokat. „Sötétségben járni azt jelenti, hogy meg vagyunk elégedve önmagunkkal”,² pedig „Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség”. (1Jn 1,5) Ez esetben az ember megjárhatja, mint a londoni katona: „Hívém, derék vagyok nagyon, S egy rossz gödörben megbukom.”³ Lassan kicsúsztak kezéből a kapaszkodók. Előbb a munka, majd a magánélet sodorta a szomszéd megyeszékhelyre, a cívisvárosba. Hát igen! A debreceni polgárt évszázadokon át, nézeteiben megingathatatlan konokság, a külső hatásokkal szembeni elfordulás jellemezte. „...életformájával, erkölcsével és világnézetével még ilyen megmerevedett állapotban is vonzotta a beolvadni szándékozót, de mindig kétségbe ejtette a maga teremtette életformához való makacs ragaszkodással azokat, akik ezen változtatni akartak.”⁴

Pontosan tudta, hogy a hátrahagyott közismertséget és elismertséget jövevényként ebben a közegben lehetetlen újjáépíteni. De már nem is vágyott rá! Igaz, szakmai sikerek jöttek, e téren új kapcsolatok fejlődtek. Pályája kiemelkedő szakaszának tekintette az egyetem gazdasági tanácsadó testületében éveken át végzett munkát, de még ott is némi éllel kérdezték: - Te, nyíregyházi vagy? Egyre inkább éledezett benne a felismerés, hogy lelki gondozásra volna szüksége.

Ekkor történt, hogy anyja visszafordíthatatlan, súlyos betegségbe esett. Debrecenbe hozatták, itt kórházban szenvedte el az utolsó heteket. Végül már csak a tekintetében volt élet. A mélybarna

szemekben akkor sem látott félelmet. Egész életében jó úton járt, erős hite volt. Késő este nehéz szívvel tért haza a kórházból. Leemelte a polcra a Bibliát, találomra lapozgatott benne. Az apostolok cselekedeteiről szóló könyvben megragadta figyelmét Dorkász. „*Ez a nő sok jót tett, és bőven osztott alamizsnát.*” (ApCsel 9,36) Igen, az ő anyja is ilyen volt, varrónőként fáradhatatlanul segített a falusi asszonyokon. Tekintete az etióp kincstárnokról szóló fejezetre tévedt. Természetesen ő nem volt pogány, mint az udvari főember; megkeresztelték, megtanulta a katekizmust, rendszeresen gyónt és áldozott, majd egyházi esküvője is volt, gyermekeit megkeresztelték. Ám később, amikor elhagyta szülőfaluját és karrierje nemzeti bankosként, majd kincstárnokként a közpénzekhez tapadt, s ennek fontossága minden mást felülírt, a vallásos élet is háttérbe szorult. És vajon ő ezekben az években „*örvendezve haladt tovább az útján*”, mint az etióp kincstárnok? ⁵ (ApCsel 8,39) Bizony, hogy nem!

Életének ebben az időszakában ismerte meg későbbi közeli, debreceni munkatársát, jó barátját; az öt gyermekes, erős hitű református családapát. Tőle hallott a biatorbágyi csendes hetekről, gyülekezeti táborokról, amelyek fontosak számára lelki békéje megőrzésében. Nagyra becsülte őt, akit megtépáztak az élet viharai, hitbéli megnyilvánulásai miatt időnként szembesülnie kellett kolléganői közömbösségével, sőt gúnyolódásaival. Még is jóindulatú, emberséges, optimista, hitében rendíthetetlen tudott maradni. Tőle kapott vallásos témájú könyveket, igehirdetéseket tartalmazó CD lemezeket. A kincstárnok is hallott a helyi református püspökről, akinek városszerte elismerték bölcsességét; tanulságos, közérthető igehirdetéseit. - Évekkel azelőtt, talán a nyíregyházi ügyvéd is valami hasonló prédikációra hivatkozhatott – villant eszébe egy álmatlan éjszakán.

Az elkövetkező vasárnap reggel felvetette tősgyökeres református feleségének, hogy szeretne elmenni a nagytemplomi istentiszteletre. – Az ember nem váltogatja a vallását! – kapta szemből a rideg választ. – De hát a kereszténység egyetemes! Vagy nem? – szólt volna vissza, de az asszony elviharzott. Behúzódott a hűvös, félhomályos hálószobába, ahová a magasra nőtt utcai fák sűrű lombja miatt nyáron sem sütött be a nap. „*Az a hét mécses pedig az Úr szeméit jelenti, amelyek áttekintik az egész földet.*” (Zak 4,10) Igen, az Úr tekintete ezúttal is jókor fordult, jó helyre. Áthatotta a lombosítort és rámosolygott az ágy szélén tépelődő emberkére. – No, barátocskám! Hát megmozdult végre az a bizonyos szög! Nem kevés ideig váráttál, de most már visszatalálsz a jó útra. Hiszen tapasztalhattad, hogy „*Tövisék és kelepccék vannak a görbe úton*” (Péld 22,5). Persze sokat kell még tanulnod! Aztán, ha előrehaladsz, kapsz tőlem egy ajándékot. Feltörhetsz egy pecsétet! Az lesz az igazi meglepetés a számodra!

A csend misztériuma uralta szobában a nyitott ablakon át, mintha elhaló dudorászás hangfoszlányait susogták volna a falevelek: - „*Útaid, Uram, mutasd meg, Hogy el ne tévelyedjem. Te ösvényidre taníts meg, Miken intézd menésem.*” (25,2). Az elkövetkező napokban a kincstárnok beiratkozott a Református Kollégium Nagykönyvtárába. Felesége is megenyhült, református énekeskönyvet kapott tőle. Vasárnap délelőtt határozott szándékkal indult a Nagytemplomba. Számos alkalommal járt már ott, családi szertartáson, koncerten, vendégeket kísérve; de istentiszteletre érkezni teljesen más érzés volt. Hol foglaljon helyet? Úgy okoskodott, a gyülekezet tagjainak megszokott, állandó helye van; legjobb tehát, ha felmegy a karzatra. Hát igen, ilyen a bátortalanul érdeklődő ember! De akkor nem érezte méltónak magát arra, hogy az istentisztelet rendszeres résztvevői közé üljön. Igaz, előtte a Lelkészi Hivatalban a felesége mellett regisztráltatta magát, rendezte a kapcsolódó anyagiakat. Reformátusnak vallotta magát, de tudatában volt annak, hogy ezzel formailag még nem vált a gyülekezet teljes jogú tagjává. A karzatról jól áttekinthette az istentiszteletre érkezőket, örömmel fedezett fel ismerős arcokat az egyetemről, a közigazgatásból. A magas színvonalú orgona kísérettel gyönyörűen szóltak a zsoltárok, énekek. Nem volt nehéz bekapcsolódnia.

Az istentisztelet három pillére; az igehirdetés, a közös ima és éneklés élménye lelkét örömmel töltötte el. Igen, az igehirdetésekből sokat tanult. Miként Luther Márton kifejtette a schmalkaldi cikkekben: - „*Ami az élőszóbeli Igét illeti...ragaszkodunk ahhoz, hogy az Isten senkivel sem közli Lelkét vagy kegyelmét másképpen, csak...Ige által.*” ⁶ A nyomtatott rendtartás alapján készülhetett a következő vasárnapra. Időnként emlékeztető gondolatokat jegyzett fel arra, interneten hallgatta

vissza az igehirdetés egy-egy fontosnak tartott részletét, oda illő, megkapó versidézettel. Közben tanulmányozta a legfontosabb protestáns dokumentumokat, megismerkedett a Heidelbergi Kátéval, a Magyar Református Egyház Alkotmányával. Amikor úrvacsorára került sor, továbbra is a karzatról figyelte, amint a presbiterek meghatározott rendben, fegyelmezett sorokba terelték a padokban ülőket. – Vajon ők valamennyien teljes jogú egyháztagok? – vetődött fel benne a kérdés.

A Nagykönyvtárban szülőfalujának egyházközségeire vonatkozóan is talált adatokat. Eközben szomorúan gondolt arra, hogy őseiről vajmi keveset tud. A kutatást a levéltárban folytatta. Az egyik anyakönyvben megdöbbentő felfedezést tett! Apai nagyapja – akit nem ismerhetett, korán halt el és csak szűkszavúan említették néha – Hajdúszoboszlón született és református vallásban nevelkedett. Első gyermeke születését követően tért át – a szabolcsi faluban feleségét követve – a görögkatolikus vallásra. Soha senki nem beszélt erről a családban! Izgatottan kereste fel a hajdúváros lelkészi hivatalát. Tekintélyes, gyönyörű, eredeti XVIII. századi anyakönyvet adtak a kezébe. Igen, ez az a pecsét, amit most felnyithat! Az ígélet beteljesedett; megtudhatta, hogy apai ágon a család évszázadokon át élt a református Szoboszlón. Izgalmas, szép foglalkozást űző, ács és szélmolnár dédnagyapjára hosszadalmas, sziszifuszi munkával talált rá, ő ugyanis idősebb korában Debrecenbe költözött egyik fiához. De hát akkor járhatott a Nagytemplomba, valahol helye lehetett ezekben a padokban! Református ősök, református feleség! Egyfajta megkönnyebbülés, hála szakadt fel a lelkében, a felfedezés öröme töltötte el. Szorosabbra fűzheti kapcsolatát a gyülekezettel.

Igaz, ettől még jövevény marad; nem emelheti magát a született reformátusok szintjére, de egy olyan befogadó gyülekezetben, mint a nagytemplomi, ahol a hitélet, a közösségi együttlét, a szolgálat sokszínű bőségét kínálják mindazoknak, akik ajtót nyitottak szívükben Jézusnak, aki jelenvalóvá teszi magát, mert amit ad: *„Egy biztató ígélet, egy nagylelkűség kérés, egy betöltendő küldetés”*.⁷ A következő vasárnap már nem ment fel a karzatra, majd a szakmai felkészültségéhez közelálló szolgálat lehetősége is kialakult az egyházközség intézményeiben. Fokozatosan a személyes ismertséget élhette meg a gyülekezet egyházi és világi vezetőivel, a lelkipásztorokkal. Ebben az időszakban a „karzat-helyzetből” – amikor már érti, gyakorolja a hitvallást, de még kívül van a közösségen, nem mer közeledni, mert – egyébként teljesen indokolatlanul – önkéntes kirekesztésbe vonul – átlépett a szövetség kötés megünneplésének állapotába. Mert felismerte, hogy a megváltás mindenkié, *„az úrvacsora a megváltás ünnepe.”*⁸ Teljesült az ígélet, megértette a kérést, van küldetése.

Éppen ezért további olvasmányai során a keresztény egyetemesség és az eucharisztia felé fordult érdeklődése. Jézus Krisztus és az apostolok tanítása szilárd alapja az egyetemes kereszténységnek, de a felépítmény történelmileg szétágazott. Miként azt Fabiny Tamás evangélikus püspök megfogalmazta: *„a kereszténység egyetemes, a felekezet parciális.”* A korai kereszténység egység megbomlását emberi tényező; kicsinyesség, rövidlátás, politikai, hatalmi és tekintélybeli vita okozta. Az alapra felhúzott, ajtó nélküli elválasztó közfalakkal elzárt felekezeti egység azt eredményezte, hogy az első szentség, a keresztség – ami nem az emberé, hanem az Istené – jelenti a keresztény anyaszentegyházba való belépést, viszont az abban való lelki tápláltság, az úrvacsora feltételei, előírásai eltérőek, kizáróak. Miként Kocsis Fülöp görögkatolikus érsek kijelentette: *„A különbségek határai ma még kitapinthatók, ezeket nem szabad egyszerűen elmosni a barátság kedvéért,”*⁹

Szent Ágoston szerint az úrvacsora *„...a szeretet kapcsa.”*¹⁰ Pál apostol így hirdette: *„Az áldás pohara...”* (1Kor 10,16), *„...a hálaadás kenyere.”* (1Kor 11,24). *„Vizsgálja meg azért az ember önmagát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból.”* (1Kor 11,28). Kálvin erre figyelemmel így int: *„...a sákramentumoknak nincsenek más feladataik, mint az Isten ígétének...De nem adnak és nem használnak másnak semmit, csak azoknak, akik hittal veszik.”*¹¹ A Heidelbergi Káté 81. pontja szerint: *„Az úrvacsora...azoknak szereztetett,...akik kívánják,...hogy erősödjenek a hitben.”* De nem bocsáthatók oda, *„akik...életükkel hitetlenek.”* Régen valóban egyházi gyakorlat volt a sákramentumoktól való eltiltás. Például az 1661. évben a szatmári református egyházmegye a következő generális döntést hozta: *„Valaki az országnak romlott és pusztult állapotjában hegedültet*

*és táncol, míg arról Istent és a gyülekezetet meg nem követi, addig az Úrvacsorájával nem élhet.”*¹² A hajdúszoboszlói egyházközségben az anyakönyv utolsó oldalára jegyezték fel azokat, akik valamely bűn okán meghatározott időre el lettek tiltva, ezalatt templomi szolgálatot (például takarítást) voltak kötelesek ellátni.

A mi világunkban ez nem merülhet fel, a gyülekezet élete a bizalomra épül. Hogy aztán mindenki hittől veszi-e az úrvacsorát? Nagy létszám esetén egyébként sem győződhet meg erről a lelkipásztor, nem tehet mást, mint bízni abban, hogy az apostoli hitvallás mindenkitől szívből, őszintén szól. Ide fűzhetjük Kálvin kinyilatkoztatását: *„Ha tanúi vagyunk, hogy valahol Isten igéjét prédikálják és hallgatják, és a Szentségeket Krisztus rendelése szerint kiszolgáltatják, ott nem kételkedhetünk az egyház létezésében.”*¹³ Hit és szeretet! Dietrich Bonhoeffer írta Etikájában: *„...az egyház beszéde megtérésre hív, Isten Krisztusban adott szeretete iránti hitre buzdít.”* Az Ágostai Hitvallás VII. hitcikkében olvashatjuk: *„Az egyház valódi egységéhez elegendő egyetérteni az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy mindenütt hasonlóak legyenek az emberi hagyományok, vagyis az emberek által megállapított vallási szokások és szertartások.”*¹⁴ Miként Pál apostol mondja: *„...egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindenkinek;”* (Ef 4, 5-6). Az Úrvacsora című svéd filmben talán tíznél is kevesebben járulnak a lelkipásztor elé, aki személyenként mondja a szent jegyek átadásakor: - Krisztus teste, amely teéretted megtörtetett, Krisztus vére, amely teéretted kiontatott. A felekezet idegen tanítónő – mellesleg az özvegy pap barátnője – is úrvacsorához járul. Miután kettesben maradnak a templomban, a lelkipásztor szigorúan számon kéri: - Miért vetted az úrvacsorát? A nő mosolyogva rácsodálkozik: - Mert az szeretet vétel! Vagy nem? Az úrvacsoráról püspökünk, Fekete Károly többek között ezt fogalmazta meg: *„...mi, Krisztus-követők olyasmint kaptunk ezzel, ami az örök életre táplál – ez közös kincsünk, még akkor is, ha formailag sajnos ma még több minden akadályt képez közöttünk”*.¹⁵ Forma! Hát nem a tartalomra kellene a hangsúlyt helyezni! A hit, a lelkiismeret az ember legbensőbb tartalma. Az úrvacsorához vezető ajtót nyitó kettős kulcs: a hit és a szeretet. Pál apostol azt tanította, hogy az evangélium minden hívőnek üdvösségére szolgál. *„Az igaz ember pedig hitből fog élni.”* (Róm 1,17). A közös kincs arra indítja a keresztyén felekezetek egyházi vezetőit, így különösen a három debreceni püspököt, hogy rendszeres találkozások során munkálkodjanak azon, hogy az elválasztó közfalakat lebontva, azok köveiből hidakat építsenek. Ez nagyon üdvös törekvés!

Azzal persze számot kell vetni, hogy istentiszteleten olyanok is megfordulnak, akik még a látszatra sem adnak. Tapasztalhatjuk, hogy időnként a keresztségben részesülő gyermeket kísérők némelyike nem tud viselkedni a templomban. Láthatóan idegen számára a liturgia, másolja ugyan a körülötte lévőket, de a közös imára sem mozdul az ajka. És ha történetesen úrvacsora van? A többiekkel együtt beáll a sorba, talán eszébe sem jut, hogy hit és önvizsgálat nélkül ítéletet eszik és ítéletet iszik. Lehetnek ennek fokozatai: *„...lemásolom, utánzom, szokássá válik a betanultság”*.¹⁶ Aztán vannak a karácsonyi keresztyének. Akik egy évben csak egyszer mennek el istentiszteletre. Megelégednek azzal, hogy rajta vannak a meghívottak listáján, ők a *„jegyzékbe vett keresztyének.”*¹⁷ Az ilyen, felöltve ünnepi ruháját, zsebében egy üvegcsé magának tartogatott, állott sóval, büszkén hordozza körbe tekintetét a gyülekezetben: - látjátok, milyen szép sóm van! Pedig a hit sóját azért kaptuk, hogy ízesítőként másoknak is átadjuk, miként a jó szakács teszi az étellel.¹⁸ *„Ti vagytok az élet sója.”* (Mt 5,13). *„Mert tűzzel sózatik meg mindenki. Jó a só, de ha a só ízetlenné válik, hogyan adjátok vissza az ízt?”* (Mk 9,49-50) Az ilyen gyülekezeti tag valamikor, hajdanán confirmált, joga van az úrvacsorához, formálisan. És tartalmilag, az önvizsgálat eredményeként?

Olyan, teljes jogú egyházközségi taggal is találkozott már, aki így indokolta eltávolodását: - Ó, ez a gyülekezet már nem az, amelyet én régen megszoktam. Az istentiszteleten olyan programok vannak, amelyeknek nincs ott helye. Meg aztán a szereplők! Micsoda dolog az, hogy presbiterek vagy közönséges egyháztagnak olvassák fel a napi igét, mondják el az imát. Azért vannak a lelkipásztorok, hogy az Úr asztala körül csak ők szolgáljanak. Hát még az anyagiasság! Az is felütötte a fejét. Kérdés

persze, valóban így éreznek, vagy csak önigazolást keresnek maguknak. Igen. Kétségtelenül van (lehet) súrlódás a konzervatív, kicsit rigorózus, tekintélyelvű beállítottság és az újdonságra, sokszínűsége, informatívabb istentiszteleti rendtartásra nyitottabbak között. Talán az előbbieket szószólójaként írta még bíboros korában XVI. Benedek pápa: „*Valahányszor taps tör ki a liturgián valami emberi teljesítmény miatt, az biztos jele annak, hogy a liturgia esszenciája teljesen eltűnt, és azt felváltotta egyfajta vallásos szórakozás.*”¹⁹ De hát ez koránt sincs mindig így, például a gyülekezeti kórus sem szórakoztat, hanem Istennek hódol. Azok közé, akik egyik vasárnapról a másikra tűnnek el a gyülekezetből, tartoznak a sértődöttek. Okkal vagy ok nélkül meggorroltak valakire, nem tetszett nekik valami és nem gondolnak arra, hogy valójában az Úrra sértődtek meg. Ők – Mike Sámuel kifejezésével élve – az „*éhségstrájkolók,*” sértődésből az úrvacsorával sem élnek.

Kincstárnokunkat hosszú időn át foglalkoztatta tehát az egyetemesség, benne az eucharisztia kérdése, gyakorlata, a felekezetek főpapjai ezzel összefüggő kölcsönös törekvései, amíg elért ahhoz a ponthoz, hogy elfogadja a meghívást a meghívottak egyházába. Aztán eljött az a vasárnap, az idei pünkösd első napja, amikor megerősítést nyert. Nem először kapott az igehirdetésekből lelki építőköveket, de ez különösen nagy hatással volt rá. Az igehirdetésben (Jóel 3,1-2) Vad Zsigmond esperes-lelkipásztor így szólt a hívekhez: „*Nekem van egy álmom...Isten Lelke ébredést munkál...A lélek úgy lesz jelen bennünk és közöttünk; igen itt a nagytemplomi gyülekezetben, hogy megerősödünk a szeretetben, egymás feltétel nélküli elfogadásában. Ha megbántottunk valakit, bocsánatot kérünk tőle és feltétel nélkül megbocsátunk. Egy olyan, a Szentlélek által uralt légkör lesz a gyülekezetben, ami után vágyódunk, ahol...az Isten szeretete teljeseedik ki közöttünk, és a lélek így tölti be életünket...Mi, debreceni keresztények, hitvallásunktól, dogmáinktól, neveletésünktől függetlenül, egyszer meg fogunk állni együtt az Úr asztala előtt és felekezeti hovatartozás nélkül, egy szívvel és egy lélekkel vesszük magunkhoz az úrvacsora szent jegyeit, feltámadott Urunk, Jézus Krisztus jelenlétében. Az az álmom, hogy a Szentlélek munkálja ezt bennünk és közöttünk.*”²⁰

„*Véneitek álmokat álmodnak*” (Jóel 3,1). A lassan vénülő kincstárnok is álmokat álmodik. Arról, hogy élhet a „*kegyelmi ajándékok sokféleségével, anélkül, hogy többnek gondolná magát, mint amennyinek gondolnia kell.*” (Róm 12,3) Így legyen! Ámen.

Debrecen 2019. szeptember havában.

Vas János

Jegyzetek

1. Antonio Spadaro: Ferenc pápa – Reggeli prédikációk I. (Helikon 2017) 229.
2. Az 1. pont szerinti mű 124.
3. Madách Imre: Az ember tragédiája XI. szín.
4. Balogh István: A cívisek világa (1973) 297.
5. Az 1. pont szerinti mű 100.
6. Luther Márton: A schmalkaldi cikkek (A Luther-társaság kiadványai 1937) 49. pont
7. Az 1. pont szerinti mű II. kötet 16.
8. Mike Sámuel baptista lelkipásztor: Mikor úrvacsorázzunk? (2012.07.01. <https://youtu.be/AcOfutU6ocE>) és Három fontos dolog az úrvacsoráról. (2013.03.03. <https://youtu.be/hOIZC1V178>)
9. Fekete Károly - Kocsis Fülöp - Palánki Ferenc: A lámpatartóra tegyétek (Szent István Társulat 2019) 162.
10. Kálvin János: Institutio 213.
11. A 9. pont szerinti mű. 179.
12. Vas János: Falu és família (Nyíregyháza 2017) 298.
13. A 9. pont szerinti mű. IV.i.9.

14. Confessio Augustana (Luther Kiadó 2008).
15. A 8. pont szerinti mű. 160.
16. A 8. pont szerinti mű. 60.
17. Az 1. pont szerinti mű II. kötet 121.
18. Az 1. pont szerinti mű I. kötet 188.
19. Joseph Ratzinger: A liturgia szelleme (Budapest 2002)
20. Vad Zsigmond esperes-lelképásztor igehirdetése (Nagytemplom You Tube csatornája 2019. 06. 09)